

Ömer bin Mezîd'in Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'indeki Bilgiler Işığında Aruz Öğretimine Yeni Bir Bakış

Cenk AÇIKGÖZ*

Öz

Nazire mecmuaları klasik Türk edebiyatı araştırmalarına önemli katkılar sağlar. Nazire mecmualarının aruzun kullanımına dair bilgiler vermesi de bu katkılar arasında sayılabilir. Ömer bin Mezîd'in Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'i, aruza dair verdiği bilgiler bakımından, diğer nazire mecmularından daha çok dikkat çeker. Ömer bin Mezîd, Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'in giriş bölümünde, eserinin adı hakkında yazılmış bir şiir parçasını aruzun iki ayrı kalıbına göre taktî' etmiştir. Bu kalıpların daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla kalıplara ritmik sözlerle karşılık bulmuştur. Aruz-müzik ilişkisine dair çarpıcı bir örnek olan bu ritmik sözlerden hareketle aruzun bazı tef' ile ve kalıplarına karşılık gelen başka ritmik sözlerin ne olabileceği hakkında çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Ayrıca adı geçen eserde, şiirler aruzun beş ayrı bahrine göre bölümlere ayrılmıştır. Her bölümün başında, bölümde kullanılan aruz kalıbını okuyucuya tanıtan ve okuyucuyu kullanılan kalıba alıştırmayı amaçlayan şiir parçalarına yer verilmiştir. Bu şiirler eski aruz öğretimi hakkında ipucu vermektedir.

Bu çalışmamızda Ömer bin Mezîd'in Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'i aruza katkıları yönünden ele alınmıştır. Çalışmamız bir giriş bölümü ve üç ana bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde önce Ömer bin Mezîd'in, Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'in giriş kısmında ortaya koyduğu taktî' çalışması değerlendirilmiştir; sonra da bu taktî çalışmasında kullanılan ritmik sözlerin ışığında bazı aruz kalıp ve tef' ilelerine karşılık gelebilecek ritmik sözler ele alınmıştır. İkinci bölümde, Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'de aruz bahirlerini tanıtmak ve öğretmek amacıyla verilen şiir parçaları değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde bahsi geçen şiir parçaları Ömer bin Mezîd'in taktî' yönteminden esinlenilerek ayrıntılı şekilde taktî' edilmiştir. Böylece, günümüz aruz incelemelerinde Ömer bin Mezîd'in taktî' yönteminden nasıl yararlanılabileceği örneklerle ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aruz, taktî, Mecmû'atü'n-Nezâ'ir, klasik Türk şiiri.

* Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Türk Dili Bölümü, Bolu/Türkiye,
Elmek: cenkakigoz@ibu.edu.tr

A New Look Insight Teaching of Aruz in the Light of the Ömer bin Mezîd's Mecmû'atü'n-Nezâ'ir

Abstract

Nazire mecmuas make a huge contribution for Turkish classical literature researches. Information about the use of aruz can be considered as one of these contributions. Ömer bin Mezîd's Mecmû'atü'n-Nezâ'ir is draws more attention than other nazire mecmuas in terms of information it gives about aruz. In the introduction, a piece of poetry written about the name of his work was analyzed according to two different prosodies by Ömer bin Mezîd. He responded with rhythmical phrases with prosodies to provide a better understanding of these prosodies. Looking at these rhythmic phrases, which are a striking example of the relationship between aruz and music, it is also possible to make inferences about what other rhythmic words may correspond to some tef'iles and aruz prosodies.

Moreover, in the mentioned work, the poems are divided into parts according to five different main prosodies. There are poetry pieces that tell the reader about the aruz prosodies that is used and aim to train the reader at the beginning of each part. These poems give clues about the old aruz teaching.

In this study, Ömer bin Mezîd's Mecmû'atü'n-Nezâ'ir was dealt with in terms of his contribution to the aruz. Our work consists of an introduction part and three main parts. In the first part, the aruz prosody studies which Ömer bin Mezîd revealed at the introduction of Mecmu'atü'n-Nezâ'ir was first evaluated and then in the light of the rhythmic words used in this aruz prosody study, some other rhythmic words that might correspond to some of the aruz prosodies were argued . In the second part, the pieces of poetry given in order to introduce and teach the aruz prosodies in Mecmu'atü'n-Nezâ'ir have been evaluated. In the third part, these pieces of poetry were analyzed in detail by inspiration from the method of Ömer bin Mezîd. Thus, it is demonstrated with examples how to use the method of Ömer bin Mezîd in present-day aruz examinations.

Keywords: Aruz, takti, Mecmû'atü'n-Nezâ'ir, Turkish classical poetry.

Giriş

Nazire mecmuları klasik Türk edebiyatının en önemli kaynakları arasında yer alır. Bu eserlerde çeşitli şairlerin aynı vezin, kafiye ve redifle nazire maksadıyla yazılmış şiirleri bir araya getirilmiştir. Nazire mecmualarına sadece seğme şiirler alınır; bu seğme şiirler klasik Türk edebiyatında bir şiirin makbul sayılması için hangi özellikleri taşıması gerektiği hakkında önemli ipuçları verir. Nazire mecmualarına alınan şiirler dönemin edebî zevkini yansıtır. şiirlerine çok nazire yazılan şairlere bakılarak devrin en önemli ve etkili şairlerinin kim olduğu anlaşılabilir. şairler etkilendikleri şairlerin şiirlerine nazire yazarlar; dolayısıyla nazire mecmuları incelendiğinde nazire yazan şairlerin hangi şairlerin etkisinde kaldıkları anlaşılır. Nazire mecmularının önemli bir yönü de aruzun kullanımı hakkında bilgiler içermeleridir.

Belli başlı nazire mecmualarında şiirler sıralanırken genellikle aruzun bahirleri dikkate alınmış ve aruza göre özel bir tertip gözetilmiştir. Ömer bin Mezîd'in *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*'i, Edirneli Nazmî'nin *Mecma'u'n-Nezâ'ir*'i, Pervâne Beg'in *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*'i ve Hisâlî'nin *Metâli'ü'n-Nezâ'ir*'i aruz bahirleri dikkate alınarak derlenmiştir. Bu mecmualarda şiirlerin yazıldıkları aruz bahirlerine göre bölümlere ayrılması, aynı aruz bahriyle yazılmış şiirlerin bir araya getirilmesi, bir şiir bölümüne başlanmadan önce o bölümde kullanılan bahrin ve aruz kalıbının başlık olarak verilmesi dikkat çeker.

Ömer bin Mezîd'in *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir* adlı eserinin esas bölümü nazireler bölümüdür. Bu bölümde 397 şiir bulunur; bu şiirler aruzun 5 bahrine ayrılmıştır: Bahr-i hezec-i müsemmen-i sâlim (4^b-100^b), bahr-i hezec-i müseddes (100^b-154^a), bahr-i remel-i müsemmen-i sâlim (154^a-274^b), bahr-i remel-i müseddes (274^b-276^a), bahr-i mütekârib (276^a-277^a). Bu eserdeki şiirlerde en çok hezec ve remel bahirlerinin kullanılması dikkat çeker (Canpolat 1995: 10). Bu durum, Türk edebiyatında en çok tercih edilen bahirler hakkında fikir verir. Ayrıca Ömer bin Mezîd'in *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*'inde her bölümün başında, asıl şiirlere geçilmeden önce, bölümde kullanılan aruz kalıbını tanıtmayı amaçlayan bazı şiir parçalarının verildiği görülmektedir.

Edirneli Nazmî'nin *Mecma'u'n-Nezâ'ir*'inde yer alan 5527 şiirde aruzun 19 bahri kullanılmıştır (Köksal 2012: 41-42). Şiirler, yazıldıkları bahirler de göz önüne alınarak bölümlere ayrılmış, bölümlerin başında bölümlerde kullanılan aruz bahir ve kalıpları “Der-Bahr-i Remel / Taktî'eş: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât vb.” başlıklarla belirtilmiştir (Köksal 2012: 97). Adı geçen mecmuadaki şiirlerin büyük bir bölümünde remel, hezec ve muzâri bahirlerinin kullanılması klasik Türk şairlerinin aruz tercihleri hakkında önemli bir göstergedir.

Pervâne Beg'in *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*'inde 550 şaire ait 7345 zemin ve nazire şiir bulunmaktadır; ayrıca nazireler arasında, 74 şaire ait 827 geçiş şiiri de yer almaktadır (Gıynaş 2013: VIII). Eserdeki şiirler bahirlere göre gruplara ayrılmış, her grubun başına şiirlerde kullanılan aruz kalıbı “Nev'-i Âher der-bahr-i *Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*, Nev'-i Âher der-bahr-i *Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün vb.*” şeklinde yazılmıştır (Güler 2006: 2, 13). Zemin ve nazire şiirlerin yarısından fazlası remel bahrinin “Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbıyla yazılmıştır. Zemin ve nazire şiirlerde remel bahri kalıplarının kullanım oranı ise yaklaşık %66'dır (Gıynaş 2013: 10).

Hisâlî'nin *Metâli'ü'n-Nezâ'ir*'ine alınan beyitler, aruzun bahirlerine göre bölümlere ayrılmış ve bölümlerde kullanılan bahirler “Bahr-i Remel-i Mecnûn, Bahr-i Muzâri'-i Ahreb, Bahr-i Remel-i Müsemmen-i Sâlim vb.” şeklinde başlık olarak verilmiştir (Kaya 2003: XXXIV). Hisâlî'nin *Metâli'ü'n-Nezâ'ir*'inin 2. cildi üzerine doktora tezi hazırlayan Abuzer Kalyon, bu bölümde bulunan beyitleri beyitlerde kullanılan aruz bahirlerine göre incelemiştir. Bu incelemede, beyitlerin en çok remel, hezec, muzâri ve müctes bahirleriyle yazıldığı görülmektedir (Kalyon 2011: 31-33).

Ömer bin Mezîd'in *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*'i aruz hakkında içerdiği bilgiler bakımından yukarıda sözü edilen mecmualar arasında ayrı bir yere sahiptir. Diğer nazire mecmularında sadece şiirlerde kullanılan aruz bahir ve kalıpları verilmiştir. Ömer bin Mezîd'in *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*'inde ise giriş bölümünde bir taktî' çalışması bulunur. Ayrıca, aruzun beş bahrine ayrılmış nazireler bölümünde, aruz kalıplarının akılda kalması için bölüm başlarında bunları tanıtan örnek şiirler verilmiştir.

Mecmû'atü'n-Nezâ'ir 15. yüzyılda Türklerin aruz öğretiminde kullandıkları yöntemler hakkında önemli ipuçları vermektedir. Aruz kalıplarına ve bu kalıplardaki tef' ilelere çeşitli ritmik sözlerle karşılık bulma, ritim tutarak aruz öğrenimi, aruz kalıplarının akılda kalmasını sağlamak amacıyla kalıpları anlatan şiirler okuma bu yöntemler arasındadır. Bu makalede, *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*'deki bilgilerden yola çıkarak eski aruz öğretim yöntemleri hakkında bazı tespit ve tahminlerde bulunduk. Daha sonra, bu eski öğretim yöntemlerinin günümüzün aruz öğretiminde nasıl kullanılabileceğini örnekler üzerinden göstermeye çalıştık.

1. Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'de Taktî' Yöntemlerine Dair Bilgiler

Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'in girişinde eserin adı hakkında yazılan bir şiir parçası taktî' edilmiştir. Burada kullanılan yöntemler, aruz kalıplarının nasıl öğretilmesi ve aruzla yazılmış şiirlerin nasıl taktî' edilmesi gerektiğine ışık tutar. Ömer bin Mezîd, eserin adı hakkında yazılmış bir şiir parçasının taktî' işlemini şöyle izah etmiştir:

Ve daħı bu kitābuñ adı sec' ile düşmişdür, işbu resme kim:

Mecmû' atü'n-nezāyir Nūzhet-geh-i defātir

Şaykal-zen-i ħavātır Dürc-i dūr ü cevāhir

İki baħr ile taqṭī' olunur, meşelā kim:

Müstef' ilün fe' ülün müstef' ilün fe' ülün

Gerekse işbu taqṭī' ile:

Mef' ülü fā' ilātün mef' ülü fā' ilātün

Ten tāni ten tenā ten ten tāni ten tenā ten

Ve's-selām. (Canpolat 1995: 20)

Yukarıdaki ifadeler arasında en dikkat çekici olan “Müstef' ilün / fe' ülün / müstef' ilün / fe' ülün” ve “Mef' ülü / fā' ilātün / mef' ülü / fā' ilātün” kalıplarının daha kolay anlaşılması için kullanılan “Ten tāni ten / tenā ten / ten tāni ten / tenā ten” ifadesidir. Bu ifade, musiki parçalarının nakarat kısımlarında kullanılan ve ritim tutma işlevi de gören “tere lelli, tenni tenenni” tarzında ifadeleri hatırlatmaktadır. Bu ifadeler aynı zamanda, aruz kalıpları ile müzik arasındaki yakın ilişkiden yararlanan ve aruzun öğretiminde ritim ile müzikal ahengi öne

çıkararak bir yaklaşımın tezahürüdür.

Taktî' konusunu ele alan eserlerde, taktî' denince genellikle mısraları tef' ilelere ayırmak anlaşılır. Mesela, Muallim Nâcî'nin *Arûz Numûnesi*'nde (Zülfe 2011: 195) ve Ali Cemaleddin'in *Arûz-ı Türki*'sinde (Öztürk 2011: 378-379) böyle bir yaklaşım öne çıkar. Oysa Ömer bin Mezîd taktî' çalışmasında, mısralarda kullanılan aruz kalıplarının ritmini de hissettirmeye çalışmıştır.

Aruzla ritim arasında sıkı bir ilişki vardır; öyle ki aruzun develerin yürüyüşünden, demircilerin sistematik çekiç vuruşlarından veya çamaşırcı kadınların tokmak seslerinden çıktığı öne sürülmüştür (Pala 2003: 39). Aruz ilminin kurucusu el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin, bu ilmi klasik Arap şiirindeki ritim ve musikinin bozulmasını önlemek amacıyla geliştirdiği bilinmektedir (Tural 2011: 14). Bir rivayete göre, el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 791), Medine'de bir evin önünde bir gence bazı şeyler öğreten ve ona "Neam lâ / neam lâ lâ / neam lâ / neam neam - neam lâ / neam lâ lâ / neam lâ / neam lâ lâ" dedirten bir yaşlı görmüş, neam (evet) ve lâ (hayır) kelimelerine dayanan bu kısa ritim ünitelerinden daha sonraki çalışmalarında yararlanmıştır. Bu ifadelerden yola çıkarak tavîl bahrinin "fe'ûlün / mefâ'îlün / fe'ûlün / mefâ'îlün - fe'ûlün / mefâ'îlün / fe'ûlün / mefâ'îlün" kalıbını ortaya koymuştur (Çetin 1991: 426). Aruz ile musiki arasında bu derece önemli bir ilişki olduğuna göre, Ömer bin Mezîd'in de aruzun öğretiminde bu ilişkiyi dikkate aldığı ve ritmik sözlerden yararlandığı düşünülebilir.

Cem Sultan'ın *Cemşîd ü Hurşîd* mesnevisinde geçen bir murabbada da Ömer bin Mezîd'in kullandığı ritmik sözlere benzeyen sözler kullanıldığı görülmektedir. Bahsi geçen mütekerrir murabbada, her bendin son mısrası "Tâ den dereder tâni tenâten tene der ney" nakaratıdır. Bu ritmik söz, "Mef'ûlü / mefâ'îlü / mefâ'îlü / fe'ûlün" kalıbının ritmini karşılamak üzere kullanılmıştır. Bahsi geçen murabba, 15. yüzyılda edebî çevrelerde aruz kalıplarının ritmini hissettirmek için onların yerine musikiye has bazı ritmik sözlerin kullanıldığını gösteren başka bir kanıttır. Ayrıca bu murabbada musikiye has unsurların tenasüp çerçevesi içerisinde çokça ele alınması dikkat çeker. Bu murabbanın ilk bendi şu şekildedir:

1. Yaz oldu yine vakti durur sâkî getir mey
2. Bu demde eger içmez iseñ ‘ömrüñi yok şay
3. İçüp dèyelüm biz dağı bu kavli pey-â-pey
4. *Tâ den dereder tâni tenâten tene der ney* (İnce 2000: 179)

“Aruz da tıpkı makamlar gibi duyularak zihne yerleşen bir ritimdir. Aruzlu okunmuş birçok şiir dinlemek bir nevi meşk yerine geçer. Şayet böyle olmasaydı ümmî olduğu bilinen birçok şairin şiir yazması mümkün olmazdı. Esasen dönemin bütün sanatları ancak ustayla ve meşk suretiyle öğrenilmekte idi.” (Okuyucu 2004: 163) Hem Ömer bin Mezîd’in hem de Cem Sultan’ın ifadelerinden hareketle, 15. yüzyılda Türklerin aruz kalıplarının öğretiminde Arapça kelimelerden oluşmuş aruz kalıplarına karşılık olarak, şarkı nakaratlarını andıran bazı ritmik sözler kullandıklarını söylemek mümkündür.

Ömer bin Mezîd’in kullandığı yönteme göre “Müstef’ ilün / fe’ülün / müstef’ ilün / fe’ülün” ve “Mef’ülü / fâ’ilâtün / mef’ülü / fâ’ilâtün” kalıpları aşağıdaki şekilde takti’ edilebilir:

Tablo 1. Ömer bin Mezîd’in İki Aruz Kalıbına Karşılık Kullandığı Ritmik Sözlerin Takti’ Edilişi

Müs	tef	‘i	lün	/	fe	‘û	lün	/	Müs	tef	‘i	lün	/	fe	‘û	lün
—	—	+	—		+	—	—		—	—	+	—		+	—	—
Ten	tâ	ni	ten	/	te	nâ	ten	/	Ten	tâ	ni	ten	/	te	nâ	ten
—	—	+	—		+	—	—		—	—	+	—		+	—	—
Mef	‘û	lü	/	fâ	‘i	lâ	tün	/	Mef	‘û	lü	/	fâ	‘i	lâ	tün
—	—	+		—	+	—	—		—	—	+		—	+	—	—
Ten	tâ	ni	/	ten	te	nâ	ten	/	Ten	tâ	ni	/	ten	te	nâ	ten
—	—	+		—	+	—	—		—	—	+		—	+	—	—

Yukarıdaki ifadelerden, bazı cüzlere karşılık gelen ritmik sözlerin neler olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu cüzler ve onlara karşılık gelen ritmik sözler şöyle ifade edilebilir:

Tablo 2. Ömer bin Mezîd’in Bazı Cüzlerin Yerine Kullandığı Ritmik Sözler

müs	tef	‘i	lün	fe	‘û	lün	mef	‘û	lü	fâ	‘i	lâ	tün
—	—	+	—	+	—	—	—	—	+	—	+	—	—
ten	tâ	ni	ten	te	nâ	ten	ten	tâ	ni	ten	te	nâ	ten
—	—	+	—	+	—	—	—	—	+	—	+	—	—

Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'in orijinal metninde “Ten tâni ten / tenâ ten / ten tâni ten / tenâ ten” ifadesinin, daha akıcı ve kesintisiz bir ahenk yakalayabilmek için “Ten tâni ten / tenâ teni / ten tâni ten / tenâ teni” okunacak şekilde hareketlendiği görülmektedir. Bu bilgiyi de yukarıdaki bilgilere eklersek Türk edebiyatında sıklıkla kullanılan bazı cüzlere de aşağıdaki ritmik sözlerle karşılık bulunduğunu tahmin edilebiliriz.

Tablo 3. *Ömer bin Mezîd'in Yöntemine Göre Bazı Cüzlere Ritmik Sözlerle Bulunabilecek Karşılıklar*

fâ ‘i lün — + — ten te nâ	fâ ‘i lâ tü — + — + tâ ni tâ ni	fe ‘i lâ tün + + — — te ni ten ten	fe ‘ül + — te nâ
fe ‘i lün + + — te ni ten	me fâ ‘i lün + — — — te nâ ten ten	me fâ ‘i lün + — + — te nâ te nâ	me fâ ‘i lü + — — + te nâ tâ ni

“Müstef ilün / fe‘ülün / müstef ilün / fe‘ülün” ve “Mef‘ülü / fâ‘ilätün / mef‘ülü / fâ‘ilätün” kalıplarını ifade etmek üzere Ömer bin Mezîd tarafından ortaya konan “Ten tâni ten / tenâ ten / ten tâni ten / tenâ ten” sözünden hareket edilerek diğer aruz kalıplarının da ritmik sözlerle taktî‘ edilebileceğini düşünüyoruz. Bu bilgiler ışığında, klasik Türk edebiyatında en çok kullanılan 6 kalıbı en çok kullanılan en az kullanılan doğru sıralayarak (İpekten 2009: 280-281) aşağıdaki şekilde taktî‘ ettik.

Tablo 4. *Türk Edebiyatında En Çok Kullanılan Altı Aruz Kalıbına Karşılık Gelen Ritmik Sözler*

Fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lün — + — — / — + — — / — + — — / — + —
Ten te nâ ten / ten te nâ ten / ten te nâ ten / ten te nâ — + — — / — + — — / — + — — / — + —
Fe ‘i lâ tün / fe ‘i lâ tün / fe ‘i lâ tün / fe ‘i lün + + — — / + + — — / + + — — / + + —

Te ni ten ten / te ni ten ten / te ni ten ten / te ni ten
 + + — — + + — — + + — — + + —

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün
 + — — — + — — — + — — — + — — —

Te nâ ten ten / te nâ ten ten / te nâ ten ten / te nâ ten ten
 + — — — + — — — + — — — + — — —

Mef 'û lü / fâ 'î lâ tü / me fâ 'î lü / fâ 'î lün
 — — + — + — + + — — + — + —

ten tâ ni / tâ ni tâ ni / te nâ tâ ni / ten te nâ
 — — + — + — + + — — + — + —

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün
 — — + + — — + + — — + + — —

ten tâ ni / te nâ tâ ni / te nâ tâ ni / te nâ ten
 — — + + — — + + — — + + — —

Me fâ 'î lün / fe 'î lâ tün / me fâ 'î lün / fe 'î lün
 + — + — + + — — + — + — + + —

te nâ te nâ / te ni ten ten / te nâ te nâ / te ni ten
 + — + — + + — — + — + — + + —

2. Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'de Aruz Kalıpları Hakkındaki Şiir Parçaları

Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'in girişinde, eserin adı hakkında yazılmış bir şiir parçasının taktî edildiğini yukarıda belirtmiştik. Ayrıca, aruzun beş bahrine göre bölümlere ayrılan eserde her bölümün başına ilgili bölümde kullanılan aruz bahrini açıklamak üzere, alıştırma niteliği taşıyan bazı şiirler eklenmiştir. Bu şiirlerin tamamında, “bire mısra” şiirde kullanılan aruz kalıbının kendisidir.

Bahsi geçen şiirlerin şairi verilmemiştir. O nedenle ilk bakışta, bu şiirleri Ömer bin Mezîd'in yazdığı sanılabilir; ama bu şiirlerin, son şiir hariç, Ahmed-i Dâ'î'ye ait olduğu ve onun *İlm-i Arûz* adlı aruz risalesinden alındığı tarafımızdan tespit edilmiştir. Ahmed-i Dâ'î bu risalesinde aruzun 29 farklı kalıbını birer dörtlülle açıklamıştır (Sevgi 2007: 2). Ömer bin Mezîd ise *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*'de yer verdiği beş bahrin dördünü, bu risaleden aldığı dörtlülüklerle tanıtmıştır. Ahmed-i Dâ'î'nin *İlm-i Arûz* adlı risalesinde “bahr-i hezec-i müsemmen-i sâlim” (Sevgi 2007: 3), bahr-i hezec-i müseddes (Sevgi 2007: 4), bahr-i remel-i müsemmen-i sâlim (Sevgi 2007: 5), bahr-i remel-i müseddes (Sevgi 2007: 5) gibi bahirleri açıklamak üzere verilen dörtlülükler, Ömer bin Mezîd'in *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*'ine bazı kelimelerde küçük değişiklikler yapılarak alınmıştır. Ömer bin Mezîd'in “bahr-i mütেকârib”e örnek verdiği beyit ise Ahmed-i Dâ'î'nin aruz risalesinden alınmamıştır ve Ömer mahlasını içerdiğine göre Ömer bin Mezîd'e ait olmalıdır.

Ömer bin Mezîd'in, nazire mecmuasına bir aruz risalesinden, öğretici şiirler alması şiirlerin aruza uygun okunmasına verdiği önemi göstermektedir. Bu öğretici şiirlerin okuyucuyu vezne alıştırma, okuyucuya veznin ritmini hissettirme amacı taşıdığı sezilir. Bahsi geçen şiirler *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*'deki şekilleriyle aşağıya alınmış, şiirlerin *İlm-i Arûz*'daki şekillerinde görülen farklar İA kısaltmasıyla dipnotlarda verilmiştir.

Bahr-i Hezec-i Müsemmen-i Sâlim

1. Hezec çün kim müşemmendür daħı sâlimdür ey dil-ber
Anuñ veznini gönülde muğarrer eylegil ez-ber¹
2. Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün
Yüzüñ güldür saçuñ sünbül beñüñ müşk ü ħaţuñ ' anber²

(Canpolat 21: 1995)

¹ gönülde: gönülünde İA.

² beñüñ müşk ü ħaţuñ ' anber: ħaţuñ misk ü beñüñ fülül İA.

Baħr-i Hezec-i Müseddes

1. Hezec baħri kaçan oldı müseddes³
Anuñ vezni eyā rūħ-ı muqaddes
2. Mefā' ilün mefā' ilün fe' ülün
Ķabā-yı baħtuñ olsun çarħ-ı atlas (Canpolat 1995: 90)

Baħr-i Remel-i Müşemmen-i Sālim

1. Çün remel baħri müşemmen ola vü sālīm yaķın
Vezn olur ğāyet selīs anı seķāmetden saķın⁴
2. Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün
Ay u gün görmek dilerseñ āyine al u baķın⁵ (Canpolat 1995: 160)

Baħr-i Remel-i Müseddes

1. Çün remel ola müseddes ey ħabīb⁶
Her řabī' atda olur andan nařīb
2. Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün⁷
Leblerüñ cān derdine ħāzıķ řabīb (Canpolat 1995: 245-246)

Baħr-i Mütekārib

Fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ül
Gelen çün ' Ömerdür yolından şavul (Canpolat 1995: 248)

3. Mecmū'atü'n-Nezâ'ir'deki Yöntemden Hareketle Aruz Kalıpları Hakkındaki Şiirlerin Taktî' Edilmesi

Bu bölümde, Ömer bin Mezîd'in *Mecmū'atü'n-Nezâ'ir*'de kullandığı yöntemden esinlenerek bir taktî' çalışması yaptık. Taktî' çalışması için, Ömer bin Mezîd'in *Mecmū'atü'n-Nezâ'ir*'de aruz kalıplarını izah etmek ve taktî' usulünü göstermek için kullandığı şiirleri seçtik. Ömer bin Mezîd'in ritme ve müzikal ahenge dayanan aruz incelemesi yöntemi ile günümüzde yaygın olarak kullanılan aruz incelemesi yöntemlerini harmanladık. Böylece, çağdaş aruz öğretiminde *Mecmū'atü'n-Nezâ'ir*'deki aruz öğretim yöntemlerinden

3 oldı: olsa İA.

4 Vezn olur ğāyet selīs anı: Vezni olur ğāyetde selīs İA.

5 dilerseñ āyine al u baķın: āyine al u yaķın İA.

6 ħabīb: řabīb İA.

7 fā' ilün: fā' ilāt İA.

	—	—	+		—	+	—	—		—	—	+		—	+	—	—	
	imâle								imâle				ulama+imâle					
Bahr-i Hezec-i Müsemmen-i Sâlim																		
Me	fâ	‘î	lün	/	me	fâ	‘î	lün	/	me	fâ	‘î	lün	/	me	fâ	‘î	lün
+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—	—
Te	nâ	ten	ten	/	te	nâ	ten	ten	/	te	nâ	ten	ten	/	te	nâ	ten	ten
+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—	—
He	zec	çün	kim	/	mü	sem	men	dür	/	da	hı	sâ	lim	/	dü	r ey	dil	ber
+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—	—
A	nun	vez	ni	/	ni	gö	nül	de	/	mu	kar	rer	ey	/	le	gil	ez	ber
+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—	—
			imâle			imâle		imâle			imâle					ulama		
Me	fâ	‘î	lün	/	me	fâ	‘î	lün	/	me	fâ	‘î	lün	/	me	fâ	‘î	lün
+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—	—
Yü	zün	göl	dür	/	sa	çun	sün	bül	/	be	nün	müş	k ü	/	ha	tun	‘an	ber
+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—	—
																ulama+imâle		

Tablo 8. "Bahr-i Hezec-i Müseddes" Hakkındaki Şiir Parçasının Taktî' Edilişi

Bahr-i Hezec-i Müseddes

Me	fâ	‘î	lün	/	me	fâ	‘î	lün	/	fe	‘û	lün
+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—
Te	nâ	ten	ten	/	te	nâ	ten	ten	/	te	nâ	ten
+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—
He	zec	bah	ri	/	ka	çan	ol	dı	/	mü	sed	des
+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—
			imâle					imâle				
A	nun	vez	ni	/	e	yâ	rû	h-ı	/	mu	kad	des
+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—
			imâle					imâle				
Me	fâ	‘î	lün	/	me	fâ	‘î	lün	/	fe	‘û	lün
+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—
Ka	bâ	-yı	bah	/	tu	n ol	sun	çar	/	h-ı	at	las
+	—	—	—		+	—	—	—		+	—	—
			imâle				ulama					

Tablo 9. "Bahr-i Remel-i Müsemmen-i Sâlim" Hakkındaki Şiir Parçasının Takti' Edilişi

Bahr-i Remel-i Müsemmen-i Sâlim																	
Fâ	‘i	lâ	tün	/	fâ	‘i	lâ	tün	/	fâ	‘i	lâ	tün	/	fâ	‘i	lün
—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—
Ten	te	nâ	ten	/	ten	te	nâ	ten	/	ten	te	nâ	ten	/	ten	te	nâ
—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—
Çün	re	mel	bah	/	ri	mü	sem	men	/	o	la	vü	sâ	/	lim	ya	kün
—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—
Vez	n o	lur	gâ	/	yet	se	lîs	a	/	nî	se	kâ	met	/	den	sa	kün
—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—
Fâ	‘i	lâ	tün	/	fâ	‘i	lâ	tün	/	fâ	‘i	lâ	tün	/	fâ	‘i	lün
—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—
Ay	u	gün	gör	/	mek	di	ler	sen	/	â	yi	ne	al	/	u	ba	kün
—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—

Tablo 10. "Bahr-i Remel-i Müseddes" Hakkındaki Şiir Parçasının Takti' Edilişi

Bahr-i Remel-i Müseddes														
Fâ	‘i	lâ	tün	/	fâ	‘i	lâ	tün	/	fâ	‘i	lün		
—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—		
Ten	te	nâ	ten	/	ten	te	nâ	ten	/	ten	te	nâ		
—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—		
Çün	re	mel	o	/	la	mü	sed	des	/	ey	ha	bîb		
—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—		
Her	ta	bî	‘at	/	da	o	lur	an	/	dan	na	sîb		
—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—		

—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—
imâle												
Fâ	‘i	lâ	tün	/	fâ	‘i	lâ	tün	/	fâ	‘i	lün
—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—
Leb	le	rün	cân	/	der	dî	ne	hâ	/	zık	ta	bîb
—	+	—	—		—	+	—	—		—	+	—
imâle												

Tablo 11. “Bahr-i Mütekârib” Hakkındaki Şiir Parçasının Taktî‘ Edilişi

Bahr-i Mütekârib

Fe	‘û	lün	/	fe	‘û	lün	/	fe	‘û	lün	/	fe	‘ûl
+	—	—		+	—	—		+	—	—		+	—
Te	nâ	ten	/	te	nâ	ten	/	te	nâ	ten	/	te	nâ
+	—	—		+	—	—		+	—	—		+	—
Fe	‘û	lün	/	fe	‘û	lün	/	fe	‘û	lün	/	fe	‘ûl
+	—	—		+	—	—		+	—	—		+	—
Ge	len	çün	/	‘Ö	mer	dür	/	yo	lın	dan	/	sa	vul
+	—	—		+	—	—		+	—	—		+	—

Sonuç

Aruz ilminin kurucusu el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'ye aruz kalıbı bulmada ilham verdiği belirtilen “Neam lâ / neam lâ lâ / neam lâ / neam neam” ile Ömer bin Mezîd'in bazı aruz kalıplarını karşılamak üzere kullandığı “Ten tâni ten / tenâ ten / ten tâni ten / tenâ ten” ifadeleri bize aruzun mantığı konusunda önemli ipuçları vermektedir. Her şeyden önce, aruzun ustaları bu sistemin öğretilmesinde ritmik sözlere başvurmuşlardır. Bu durum sağlam bir aruz eğitimi için ritmi esas almamız gerektiğini açıkça göstermektedir.

Aruz öğrenimi ve öğretimi her zaman sıkıntılı bir süreç olarak görülmüştür. Aruz öğretiminde ritimden yararlanmak, aruz öğrenimini sıkıcı ve zor bir mesele olmaktan çıkararak daha zevkli ve eğlenceli hâle getirilebilir. Ayrıca bu yöntem, aruzun ne işe yaradığını, şairlerin mısraları neden bunca emek vererek aruz kalıplarına uydurmaya çalıştıklarını, yani aruzun mantığını ve işlevini ortaya koymaktadır. Şiirler aruza göre okunur, şiirlerin ritim ve ezgisi hissettirilebilirse “Aruz ne işe yarıyor, aruzu neden öğreniyoruz?” sorularının cevabı da verilmiş olur.

Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'de verilen sınırlı ama önemli bilgiler, üzerinde hakkıyla durulduğu takdirde, aruz öğretimi konusunda bize yeni ufuklar açabilir. Bu makalenin aruz öğretimine bir parça da olsa katkı sağlamasını dileriz.

Kaynakça

- Canpolat, Mustafa (1995), *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çetin, M. Nihad (1991), "Arûz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 424-437.
- Gıynaş, Kamil Ali (2013), *Pervâne Bey Mecmuası (İnceleme-Metin)*, Yozgat: Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Doktora Tezi).
- Güler, Saim (2006), *Pervâne Beg Nazire Mecmuası (230b-261a) Transkriptli, Edisyon Kritikli Metin*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- İnce, Adnan (2000), *Cem Sultan Cemşid ü Hurşid*, Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- İpekten, Haluk (2009), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 11. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İspir, Meheddin (2013), "Aruz İncelemelerinde Nazire Mecmualarından Yararlanma", *Turkish Studies* 8/1: s. 323-333.
- Kalyon, Abuzer (2011), *Peştelî Hisâlî Metâlî'ü'n-Nezâ'ir (II. Cilt) İnceleme-Metin*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Kaya, Bilge (2003), *Hisâlî Hayatı-Eserleri ve Metâlîü'n-Nezâ'ir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Köksal, M. Fatih (2012), *Edirneli Nazmî Mecma'u'n-Nezâ'ir (İnceleme-Tenkitli Metin)*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, <http://ekitap.kulturuzturizm.gov.tr/TR,78454/edirneli-nazmi-mecmaun-nezair.html> (Erişim tarihi: 19.03.2017).
- Okuyucu, Cihan (2004), *Divan Edebiyatı Estetiği*, 1. Baskı, İstanbul: Leyla ile Mecnun Yayıncılık.
- Öztürk, Erdem Can (2011). "Ali Cemaleddin'in 'Arûz-ı Türkî' İsimli Eserine Dair", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/2, s. 374-389.
- Pala, İskender (2003), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 12. Baskı, İstanbul: Leyla ile Mecnun Yayıncılık.
- Sevgi, Ahmet (2007), "Ahmed-i Dâî'nin Bilinmeyen Bir Eseri: İlm-i Arûz", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* 18, s. 1-11.
- Timurtaş, F. Kadri. (2000), *Osmanlı Türkçesine Giriş I: Eski Yazı-Gramer-Aruz-Metinler*, 22. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tural, Hüseyin (2011), *Arap Edebiyatında Arûz*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Zülfe, Ömer (2006), "Mu'allim Nâci'nin Aruza Dair Eseri: Arûz Nümûnesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 6, s. 189-208.